

Ризик як атрибут політики

Віталій Кривошеїн,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології

Дніпропетровського національного університету

*Розглядаються властивості ризику як атрибуту політики.
Простежується генеза виокремлення феномена політичного
ризик.*

Тривалий час, починаючи з античності, політика асоціювалася з державою, її функціонуванням за допомогою влади. З ускладненням суспільних відносин, зростанням їх інтенсивності (це притаманне сучасному етапу розвитку суспільства), політика набуває значно ширшого значення: вона інтерпретується не лише як форма прояву державної влади, але і як вираження повноважень інших, недержавних структур.

Сутність політики можна виявити через розкриття таких її атрибутивних властивостей:

³⁵₁₇ інклюзивність, тобто здатність безмежного „проникнення” в інші сфери суспільства, поєднання з іншими регуляторами людських відносин;

³⁵₁₇ функціонування у формі співучасті та взаємодії керуючих і керованих;

³⁵₁₇ єдність у політичному процесі свідомих та стихійних вчинків і форм політичної поведінки;

³⁵₁₇ функціональність, здатність слугувати суспільству, що дозволяє політиці глибоко впливати на інші сфери суспільства та всебічно взаємодіяти з ними.

Природа політики полягає в суспільній потребі погоджувати різні інтереси людей і зберігати стабільність соціуму. Це дозволяє говорити про конфліктно-консенсусну природу політики [1, с. 198]. Тому поряд з названими атрибутами (атрибутивними властивостями) політики можна виокремити її ризикованість.

Тема політичного ризику, ризикованості політики поки ще не знайшла належного висвітлення в науковій літературі, принаймні у вітчизняній. На Заході значне зростання інтересу до проблеми політичного ризику одночасно із зростанням скептицизму щодо можливості його прогнозування було відмічено після так званої „зеленої революції” в Ірані

(1979 рік): з одного боку, вона викликала численні суперечки про ймовірність виправдання політичних прогнозів і надійності оцінок рівня політичного ризику, а з іншого – дала величезний фактичний матеріал для досліджень у цій галузі. Практична значимість подібних досліджень призвела до створення значної кількості консультаційних фірм, що спеціалізуються на оцінці політичних ризиків у різних країнах.

Для вивчення політичного ризику в рамках політичної науки формується окрема галузь наукових досліджень – політична ризикологія. Початкове нагромадження наукових знань про ймовірнісний характер різноманітних суспільно-політичних процесів здійснюється в другій половині XIX – на початку XX століття з розвитком спеціальних розділів математики й логіки, актуалізацією потреби у виробленні юридичних норм і правил, що регулюють практику страхування, біржових угод тощо. Спочатку явище політичного ризику вивчалось невеликою групою спеціальних наук – деякими розділами математики, статистикою, низкою правничих і економічних дисциплін. Згодом політичний ризик починає досліджуватися значною групою конкретних наук – теоріями ігор, ймовірностей, операцій, катастроф, прийняття рішень, а також імовірнісною і багатозначною логікою, психологією та соціальною психологією, воєнними, економічними, демографічними, медичними, біологічними, правовими й іншими дисциплінами. Безумовно, тут політичний ризик ще дуже слабо диференціювався від інших видів ризику.

Починаючи з 1960-х років, політичний ризик стає предметом міждисциплінарних досліджень, що призводить до їх інституціоналізації, появи широкого кола фахівців – експертів з політичного ризику. Саме вони, на думку деяких західних соціологів, складають новий шар „технократичної еліти” [3, р. XXV]. Висловлюються судження, що нині політична влада повинна здійснюватися, спираючись не стільки на спеціальні знання інженерів, технологів, техніків тощо (як це передбачалося у класичній формі технократії) або на спеціальні знання професіоналів-управляючих (як це передбачається у класичній формі менеджеризму), скільки на спеціальні знання експертів у галузі політичного ризику. Особливу роль серед них мають відігравати соціологи і політологи, „котрі в силу своєї освіти опановують широкий підхід до проблеми, можуть і повинні зв’язати науку та політику найефективнішим чином” [4, р. 220].

На початок 1980-х років дослідження з оцінки політичного ризику стали автономною галуззю наукової діяльності. В англійських країнах видається близько десяти спеціальних часописів про ризик, наприклад: „Risk”, „Risk analysis”, „Risk abstracts”, „Risk management”, „Risk management news”, „Risk measurement service” та ін. На думку більшості західних фахівців, поява численних досліджень з політичного

ризик пов'язана із соціальною потребою розширення і поглиблення знань про ризик сучасного політичного життя, тобто потреба допомогти суспільству долати небезпеку людського життя через неефективний політичний менеджмент викликала появу й активний розвиток нового дослідницького напрямку. Політична ризикологія спрямована на вирішення двох основних груп питань: аналіз ризиконасиченості конкретних політичних технологій („система аналізу політичного ризику”) та здійснення управління цими технологічними новаціями („система менеджменту політичного ризику”). У США історично вперше почала формуватися „система аналізу”, а потім – „система менеджменту” політичного ризику.

„Аналіз ризику, – зазначає американський соціолог Й. Шорт, – означає культурну адаптацію, необхідність якої диктується науковими відкриттями й технологіями, що на них ґрунтуються” [5, р. 2]. Взагалі „аналіз ризику” є галуззю зі слабкою теорією та множиною суперечливих засад. Зрозуміло, що теоретична незрілість цієї галузі знання в певній мірі викликає розрізненість, фрагментарність теорій ризику, широкі дискусії вчених стосовно найважливіших проблем.

І ще одна особливість. Оскільки фахівці з оцінки політичного ризику є представниками різних галузей знання, вони привносять в аналіз політичного ризику своє розуміння предмету дослідження, свою методологічну базу.

Метою цієї роботи є визначення структурних і функціональних властивостей ризику як атрибуту політики. Для реалізації цієї мети використовуються **методи** системного аналізу: генетичний, структурний, функціональний.

У загальному плані політичний ризик – це ймовірність настання небажаних наслідків можливих політичних та інших рішень, пов'язаних з політичними подіями, які можуть завдати збитків їх учасникам у реалізації відповідних інтересів. Частіш за все про політичний ризик говорять у ситуаціях, коли при прийнятті політичних рішень щодо, наприклад, міжнародного бізнесу, треба враховувати негативний вплив чинників, пов'язаних з нестабільністю внутрішньополітичної обстановки, правлячого режиму або уряду, з політичними безпорядками. Враховування оцінок ризику – одна з обов'язкових умов вибору рішень на професійному рівні.

Можна виокремити такі основні підходи до визначення політичного ризику [2]:

³⁵₁₇ політичний ризик як узагальнена оцінка всіх некомерційних ризиків, пов'язаних з діяльністю в різних соціально-політичних середовищах (широке розуміння);

³⁵₁₇ політичний ризик як імовірність фінансових втрат для фірми внаслідок впливу несприятливих політичних факторів у країні

розміщення інвестицій (вужьке розуміння);

³⁵₁₇ політичний ризик як дії національного уряду, що перешкоджають проведенню ділових операцій, змінюють умови угод або проводять конфіскацію власності іноземних компаній (В. Вестон, Б. Сорж);

³⁵₁₇ політичний ризик як зміни в умовах проведення операцій іноземними компаніями, що виникають у ході політичного процесу (Д. Джодіс);

³⁵₁₇ політичний ризик як непередбачувані обставини, які виникають у політичному середовищі та приймають форму обмежень у проведенні операцій (С. Кобрін);

³⁵₁₇ політичний ризик як комплекс внутрідержавних та міжнародних, конфліктних та інтеграційних подій і процесів, котрі можуть (або не можуть) привести до змін в урядовій політиці всередині країни або в інших країнах, що може вилитися в несприятливі умови або ж додаткові можливості для фірми (Г. Райс, І. Махмауд).

Якщо розглядати політичний ризик у ширшому контексті, то можна виокремити такі підходи до його визначення:

³⁵₁₇ політичний ризик як ситуація можливої небезпеки або невдачі політичної діяльності. Політичний ризик – це міра очікуваної невдачі в діяльності політичних акторів. Зв'язок небезпеки й ризику простежується і в етимології цього терміна. Слово „ризик” походить з іспанської мови (тут воно перекладається як „скеля”) та з португальської (тут воно перекладається як „стрімка (прямовисна) скеля”). Мореплавці під цим словом розуміли небезпеку, яка могла загрожувати їхнім кораблям. Етимологічно ризик означає можливу небезпеку чогось, невдачу в якійсь дії;

³⁵₁₇ політичний ризик як діяльність політичних акторів, що здійснюється в надії на вдалий результат;

³⁵₁₇ політичний ризик як імовірність помилки (або успіху) того чи іншого вибору при прийнятті політичного рішення в ситуації з кількома альтернативами. Це синтетичний підхід, який поєднує два попередніх розуміння політичного ризику.

Спостерігалися й спроби дати визначення політичного ризику через виявлення його загальних рис:

³⁵₁₇ політичний ризик являє собою спосіб дій у неясній, невизначеній політичній обстановці;

³⁵₁₇ політичний ризик – це ситуаційна характеристика політичної діяльності, яка полягає в невизначеності її результату й можливості несприятливих наслідків у випадку неуспіху;

³⁵₁₇ політичний ризик – це єдність обставин та індивідуально-групових преференцій або критеріїв оцінки політичної ситуації, на підставі яких приймається політичне рішення.

Політичний ризик можна розглядати в категоріях теорії мотивації досягнення:

Віталій Кривошеїн

³⁵₁₇ політичний ризик – це діяльність політичних акторів при непевності досягнення мети;

³⁵₁₇ політичний ризик – це дія, спрямована на привабливу політичну мету, досягнення якої пов'язане для людини з елементами небезпеки, загрозою втрат, неуспіху (програш, травма, захворювання, смерть тощо);

³⁵₁₇ поєднання попередніх двох підходів створює передумови для того, щоб розглядати політичний ризик як ситуаційну характеристику діяльності політичних акторів, котра містить невизначеність результату й можливі негативні наслідки у випадку неуспіху;

³⁵₁₇ політичний ризик – це міра очікуваної невдачі політичної діяльності, яка визначається як співвідношення ймовірності неуспіху вжитих заходів та ступеня несприятливих наслідків, викликаних реалізацією прийнятих політичних рішень;

³⁵₁₇ політичний ризик – це ситуація неминучого вибору між кількома варіантами політичних дій: менш привабливими, але більш надійними й більш привабливими, але менш надійними. Досягнення результату при другому варіанті завжди є проблематичним і пов'язане з можливим настанням несприятливих наслідків. Такий підхід до розуміння політичного ризику дозволяє в рамках концепції мотивації досягнення, з одного боку, пояснити прояв у особистості тенденцій до ризику в умовах вільного вибору завдань різної складності, з'ясувати зв'язки між рисами та якостями людини як суб'єкта політичної діяльності, її темпераментом, мотивами поведінки, а з іншого – виявити підвищену або знижену схильність до ризику.

Політичний ризик розглядається також у категоріях теорії прийняття політичних рішень. Тут він пов'язується з вимірюванням імовірності помилки або успіху в умовах вибору в ситуації з кількома альтернативами. Як правило, поняття ризику використовується при аналізі прийняття рішень у проблемних ситуаціях, коли спостерігається протиріччя між зовнішнім середовищем і набором настанов суб'єкта, які обмежують це середовище. Від успіху розв'язання такого протиріччя залежить оптимальність політичного рішення.

До змісту проблемної ситуації входять компоненти, пов'язані з її так званим „інформаційним контуром”. Оскільки психологічні детермінанти рішення змінюються в залежності від характеру, обсягу та якості інформації, то до інформаційних параметрів проблемної ситуації відносяться ризик, конфлікт, невизначеність. Існує два різновиди невизначеності: закономірна й випадкова. Закономірна невизначеність пов'язана з випереджаючим ефектом суб'єкта, з діалектичним протиріччям перетворення ймовірнісного наслідку, який ще не виявився, у наявний наслідок. Випадкова невизначеність пов'язана з отриманням інформації, якою оперують суб'єкти, що приймають рішення. У відповідності із загальним уявленням про ризик, конфлікт і невизначеність

як інформаційні компоненти процесу прийняття рішень, робиться припущення, що закономірна невизначеність пов'язана з конфліктом, а випадкова – з ризиком [6].

Політичний ризик можна репрезентувати й у категоріях концепції надситуаційної активності. Тут він розглядається як прагматистська тенденція, пов'язана з вирахуванням шансів на успіх, і є мотивованою, доцільною діяльністю людини, що приймає політичні рішення. Політичний ризик завжди розрахований на ситуаційні переваги, тобто це ризик для чогось: заради самоутвердження, грошей, кар'єри тощо.

В. Петровський, який уперше сформулював гіпотезу про існування „надситуаційного” ризику, експериментально доводить, що момент ризику здатен виступати не лише у вигляді характеристики мети діяльності, що реалізує її мотив, який є зовнішнім щодо самого ризику, але й у вигляді самостійного мотиву діяльності. Тобто поряд з доцільним, мотивованим ризиком існує і, так би мовити, безкорисливий ризик, „ризик заради ризику”, ризик, очищений від сторонніх мотивів. Надситуаційний ризик як особлива форма прояву активності суб'єкта пов'язаний з існуванням „надситуаційної активності”, яка являє собою здатність суб'єкта підноситись над вимогами ситуації, ставити такі цілі, які, з огляду на вихідне завдання, здаються надмірними. На думку В. Петровського, надситуаційна активність виступає в явищах творчості, пізнавальної, інтелектуальної активності, безкорисливого ризику, наднормативної активності й дозволяє суб'єктові подолати зовнішні та внутрішні обмеження („бар'єри”) діяльності. Певні категорії людей віддають перевагу небезпечним варіантам, навіть коли немає зовнішньої спонуки до ризику, і йдуть на нього, не отримуючи при цьому жодних видимих ситуаційних переваг [7, с. 123 – 124].

У явищі політичного ризику можна виокремити такі основні елементи:
³⁵₁₇ можливість відхилення від припустимої політичної мети, заради якої здійснюється обрана альтернатива політичного рішення;

³⁵₁₇ імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності;

³⁵₁₇ невпевненість у досягненні поставленої політичної мети;

³⁵₁₇ можливість настання несприятливих наслідків (матеріальний або фізичний збиток, захворювання, смерть тощо) при здійсненні тих чи інших політичних дій в умовах невизначеності для суб'єкта політичної діяльності, який іде на ризик;

³⁵₁₇ матеріальні, екологічні, морально-ідеологічні та інші втрати, пов'язані із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи;

³⁵₁₇ очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації.

Саме ці елементи складають сутність політичного ризику.

При розкритті змісту поняття „політичний ризик” слід відокремлювати його від спорідненого поняття „ситуація політичного ризику”. Останнє

поєднує різні обставини й умови, які утворюють певну політичну обстановку для того чи іншого виду діяльності. Причому ця обстановка може або сприяти, або перешкоджати здійсненню даної діяльності. Тому, оскільки в ситуацію входять умови здійснення ризикованої діяльності (об'єктивна складова), різноманітні причини, мотиви тощо такої діяльності (суб'єктивна складова), то можна вважати, що поняття „ситуація політичного ризику” за логічним обсягом є значно ширшим за саме явище ризику.

Поряд з ризиком функціонуванню і розвитку багатьох суспільних процесів притаманні й елементи невизначеності. Це обумовлює появу ситуацій, які не мають однозначного вирішення. Якщо існує можливість кількісного і якісного визначення ймовірності здійснення того чи іншого варіанту рішення, то ми маємо справу з ситуацією ризику. Вона пов'язана зі статистичними процесами, тому ситуації ризику притаманні такі умови:

³⁵₁₇ наявність невизначеності;

³⁵₁₇ необхідність вибору альтернативи (відмову від вибору можна розглядати різновидом вибору);

³⁵₁₇ можливість здійснити оцінку ймовірності реалізації обраної альтернативи.

Необхідною умовою ризикованої діяльності є не будь-яка невизначеність, а лише статистична невизначеність. У цілому невизначеність означає неоднозначність умов функціонування певної системи. При статистичній невизначеності ймовірність здійснення подій визначається через відносну частоту, а при нестатистичній – визначається як суб'єктивна ймовірність і фіксується числом в інтервалі від 0 до 1, який характеризує ступінь впевненості суб'єкта в настанні тих чи інших подій. При наявності статистичної невизначеності рішення приймаються в умовах ризику; при наявності нестатистичної невизначеності рішення приймаються в умовах невизначеності.

Ситуація ризику якісно відрізняється від ситуації невизначеності. В останніх ймовірність настання результатів рішень та подій у принципі не може бути встановлена. Ситуація ризику – це різновид ситуації невизначеності, настання подій відбувається з певною ймовірністю і може бути більш-менш визначеним. Тобто, у цьому випадку об'єктивно існує можливість оцінити ймовірність подій, що можуть виникнути в результаті спільної діяльності партнерів, контрдій конкурентів або суперників, впливу природного середовища на розвиток ситуації тощо.

Ситуація політичного ризику має кілька модифікацій:

³⁵₁₇ суб'єкт політичної діяльності робить вибір з кількох альтернатив, має в розпорядженні об'єктивні ймовірності отримання можливого результату, які ґрунтуються, наприклад, на проведених статистичних дослідженнях;

³⁵₁₇ ймовірності настання очікуваного результату можуть бути отримані лише на основі суб'єктивних оцінок, тобто суб'єкт політичної діяльності

має справу із суб'єктивними ймовірностями;

³⁵₁₇ суб'єкт політичної діяльності у процесі вибору й реалізації альтернативи опановує як об'єктивними, так і суб'єктивними ймовірностями.

Намагаючись „зняти” ситуацію політичного ризику, суб'єкт політичної діяльності робить вибір і прагне реалізувати обране рішення. Цей процес і складає зміст поняття „політичний ризик”. Причому слід зазначити, що політичний ризик існує як на стадії вибору політичного рішення (плану дій), так і на стадії його реалізації. І в тому, і в іншому випадку політичний ризик задає модель зняття суб'єктом політичної діяльності невизначеності, способом практичного розв'язання протиріччя при неясному (альтернативному) розвитку протилежних тенденцій у конкретних політичних обставинах.

Отже, ризик – це діяльність, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації неминучого вибору, в процесі якої актуалізується можливість кількісної та якісної оцінки ймовірності отримання припустимого результату, невдачі або відхилення від поставленої мети.

Політичному ризику притаманні такі риси, як суперечливість, альтернативність, невизначеність. Суперечна природа політичного ризику виявляється в суб'єктивній оцінці об'єктивно існуючих ризикованих дій. Так, людина, зробивши вибір, здійснила ту чи іншу дію, і може вважати її ризикованою. Інші ж люди можуть оцінювати ті дії як обережні, позбавлені будь-якого ризику.

Альтернативність політичного ризику передбачає необхідність вибору з двох і більше можливих варіантів, рішень, дій. Неможливість вибору знімає проблему наявності ризику. Альтернативність набуває різного ступеня складності й розв'язується в різні способи у залежності від конкретного змісту ситуації ризику. Якщо в життєвих ситуаціях вибір робиться, як правило, на основі минулого досвіду та інтуїції, то при оптимальному вирішенні адміністративного і політичного завдання додатково потрібні спеціальні методи і методики. Невизначеність як рису ризикованої діяльності було розглянуто вище. Тут слід зазначити, що ризик як один із способів зняття невизначеності являє собою незнання достовірного, брак однозначності. Акцентування уваги на цій властивості ризику є важливим у зв'язку з тим, що оптимізувати на практиці процеси соціального управління і регулювання, ігноруючи об'єктивні й суб'єктивні джерела невизначеності, – справа безперспективна.

При розкритті змісту політичного ризику необхідно визначити його соціальні функції. Можна виокремити такі функції політичного ризику [8, с. 82 – 83]:

³⁵₁₇ інноваційна – полягає в пошуку нетрадиційних шляхів вирішення політичних, а також економічних і соціальних проблем;

³⁵₁₇ регулятивна – проявляється в конструктивній і деструктивній

формах: а) конструктивна форма регулятивної функції політичного ризику полягає в тому, що здатність ризикувати – один із шляхів успішної діяльності особи, що приймає рішення; вона дозволяє подолати консерватизм, догматизм, відсталість, психологічні бар'єри, що перешкоджають перспективним новаціям; б) деструктивна форма регулятивної функції політичного ризику полягає в тому, що приймаються необґрунтовані, незважені, нерозумні рішення, іноді без повної інформації, без належного врахування закономірностей розвитку явищ, що породжує авантюризм, суб'єктивізм;

³⁵₁₇ захисна – полягає в тому, що ризик – не лише природний стан для особи, що приймає рішення, але й терпиме ставлення до невдач. Помилка внаслідок розрахованого ризику має розглядатися як невід'ємний момент самостійності;

³⁵₁₇ аналітична – передбачає аналіз всіх можливих альтернатив, варіантів рішень і вибір найбільш корисних і найменш ризикованих варіантів рішень. У простих випадках спираються на інтуїцію, минулий досвід. При виборі оптимальних рішень треба використовувати спеціальні методи аналізу. Тому важливим завданням особи, що приймає рішення, є не відмова від ризику взагалі, а вибір рішень, пов'язаних з ризиком, на підставі об'єктивних критеріїв: тобто до яких меж можна діяти, йдучи на ризик.

Висновки

В умовах значної економізації політичного життя ризик можна розглядати як атрибутивну властивість політики разом з інклюзивністю, функціонування у формі співучасті та взаємодії керуючих та керованих, єдністю свідомих і стихійних чинників, функціональністю. Виявлені такі властивості ризику як атрибуту політики: **структурні** – можливість відхилення від припустимої політичної мети; імовірність отримання бажаного результату політичної діяльності; невпевненість у досягненні поставленої політичної мети; можливість настання несприятливих наслідків; втрати, пов'язані із здійсненням обраної в умовах невизначеності альтернативи дій; очікування небезпеки, невдачі внаслідок вибору альтернативи та її реалізації; **функціональні** – інноваційна, регулятивна, захисна, аналітична.

Література:

1. **Кривошеїн В. В.** Політичне як центральна категорія політичної науки // Вісн. Дніпроперовськ. ун-ту. Соціологія. Філософія. Політологія. – Вип. 7. – Д.: ДНУ, 2001. – С. 192 – 198.

2. **Подколзина И. А.** Проблемы дефиниции и оценки политического риска в зарубежных исследованиях // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 12.

Политические науки. – 1996. – № 5. – С. 21 – 31.

3. Social risk of energy systems: Hearing before the Comm. on Science and technology. – Vol. III. – Washington, 1981.

4. **Dylander B.** Technology assessment as science and as tools for policy // Acta sociologica. – Vol. 23, № 4. – Copenhagen, 1980.

5. **Short Y. F.** The social fabric at risk: Toward the social transformation of risk analysis. Amer. association, 1984: Presidential address // Amer. Social. – Vol. 49, № 6. – N.Y., 1984.

6. **Рудашевский В. Д.** Риск, конфликт и неопределенность в процессе принятия решений и их моделирование // Вопр. психологии. – 1974. – № 2. – С. 84 – 94.

7. **Альгин А. П.** Риск и его роль в общественной жизни. – М.: Мысль, 1989. – 205 с.

8. **Кривошеїн В. В.** Політична складова у структурі ризику міжнародного бізнесу // Вісн. Дніпроперовськ. ун-ту. Світова економіка і міжнародні відносини. – Вип. 1. – Д.: Арт-прес, 2002. – С. 79 – 83.